

Gelukkig met pensioen

Een kwantitatief onderzoek naar de invloeden van economische zekerheid en active ageing op het geluk van gepensioneerden.

Naam student: Wouter van der Veen
Studentnummer: 267213
Begeleider: Ferry Koster
Tweede lezer: Pearl Dykstra

Abstract

Resultaten uit eerdere onderzoeken laten zien dat er een positieve relatie bestaat tussen werk en geluk. Andere onderzoeken wijzen echter uit dat gepensioneerden net zo gelukkig zijn als werkenden, ondanks dat werk als bron van geluk voor deze groep is weggevallen. In dit onderzoek is gezocht naar een verklaring van deze geluksparadox van gepensioneerden. Vanuit de rationele keuzetheorie is betoogd dat economische zekerheid een sterker verband met geluk heeft voor gepensioneerden dan voor werkenden. Dit is getest door middel van een multiple regressieanalyse aan de hand van de respons van 660 werkende en 330 gepensioneerde Nederlanders in het European Social Survey (ESS) uit 2012. De resultaten geven een gemengd beeld. Inkomen blijkt voor werkenden een sterker verband met geluk te hebben dan voor gepensioneerden. Het hebben van een huwelijk blijkt daarentegen juist voor gepensioneerden sterker gecorreleerd met geluk dan voor werkenden. Een verklaring in de sfeer van economische zekerheid is daarmee niet gevonden. Vervolgens is naar aanleiding van de beleidsaanbevelingen van de World Health Organisation ten aanzien van 'active ageing' onderzocht of deze een verklaring kunnen bieden voor de geluksparadox onder gepensioneerden. Betoogd is dat het geluk van gepensioneerden meer gespreid is dan bij werkenden en dat mensen die actief ouder worden gelukkiger zijn dan mensen die dat niet doen. Hiervoor is een multiple regressieanalyse uitgevoerd aan de hand van de respons van 425 gepensioneerde Nederlanders in het ESS. De resultaten laten zien dat sociale participatie, gezondheid en veiligheid positief gecorreleerd zijn aan geluk. Het verband tussen sociale participatie en geluk verdwijnt wanneer ook voor economische en religieuze participatie wordt getoetst. Er zijn aanwijzingen gevonden dat voor economische participatie het verband op geluk (deels) via sociale participatie verloopt. De aanbevelingen vanuit de WHO worden dan ook onderschreven.

Inhoud

1. Inleiding en probleemstelling	4
1.1 Aanleiding	4
1.2 Inhoudelijke verkenning	4
1.3. Probleemstelling	6
2. Theoretisch kader en hypothesen	6
2.1 Geluk	6
2.2 Economische zekerheid	6
2.3 Active ageing	7
2.3.1 Active ageing: participatie	8
2.3.2 Active ageing: gezondheid en veiligheid	8
2.4 Modellen	9
3. Methoden	9
3.1 Data	9
3.2 Operationalisering	10
3.2.1 Afhankelijke variabele	10
3.2.2 Onafhankelijke variabelen eerste model	10
3.2.3 Onafhankelijke variabelen tweede model	10
3.2.4 Controlevariabelen	11
3.3 Methode	11
4. Resultaten	11
4.1 Beschrijvende resultaten eerste model	11
4.2 Bivariate correlaties eerste model	12
4.3 Multiple regressieanalyse van het eerste model	12
4.4 Beschrijvende resultaten tweede model	15
4.5 Bivariate correlaties tweede model	15
4.6 Multiple regressieanalyse van het tweede model	16
4.7 Resultaten van de hypothesen	18
5. Conclusie	18
6. Discussie	20
7. Literatuur	22

1. Inleiding en probleemstelling

1.1 Aanleiding

Het streven naar geluk wordt door velen gezien als de ultieme drijfveer voor menselijk handelen (Diener, 1984). De vraag waarom we naar geluk streven, en wat dat geluk dan precies inhoudt, krijgt verschillende antwoorden. Jeremy Bentham stelde in 1779 een nieuw moreel uitgangspunt voor: het beginsel van het grootste geluk. De ideale samenleving is een samenleving waarin een zo groot mogelijke groep van de mensen gelukkig is, zo stelde hij. Hij voorzag hierin ook een rol voor de overheid, namelijk ervoor zorgen dat het beleid het grootste geluk oplevert (Veenhoven, 2004).

De overheid is zelf ook gebaat bij gelukkige inwoners; gelukkige mensen zijn immers gezonder (Diener et al, 2011) en gezonde mensen zijn goedkoper (RIVM, 2003). Het debat rondom pensionering richt zich met name op een zo hoog mogelijk pensioen in financiële zin. Hiermee richt het debat zich op het middel (inkomen), in plaats van op het doel (optimalisatie van geluk). Het is interessant om het pensioendebat breder te trekken en te onderzoeken of er niet andere manieren zijn om het geluk van ouderen te optimaliseren (Layard, 2009).

Een interessante uitkomst van wetenschappelijk onderzoek is dat hoewel werk positief bijdraagt aan geluk, gepensioneerden net zo gelukkig zijn als werkenden (Börsch-Supan, 2006; Horner, 2014), terwijl juist verwacht zou mogen worden dat wanneer deze bron van geluk wegvalt, het geluk als geheel afneemt. Börsch-Supan (2006) en Horner (2014) vinden echter slechts een tijdelijk effect van pensionering op geluk. Indien we pensioneren als levensgebeurtenis beschouwen, kan op basis van het werk van Lucas (2007) juist worden verwacht dat door het wegvallen van werk als bron van geluk, gepensioneerden ongelukkiger zijn. Dit is in lijn met de resultaten van het onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) waaruit blijkt dat werk gelukkig maakt (2010). Gepensioneerden werken over het algemeen niet, maar zijn net zo gelukkig als werkenden. Deze paradox rondom het geluk van gepensioneerden staat in dit onderzoek centraal. Enerzijds zal onderzocht worden of dit verklaard kan worden doordat de mechanismen achter geluk voor gepensioneerden en werkenden anders functioneren. Anderzijds wordt onderzocht of dit verklaard kan worden vanuit diversiteit in geluk tussen gepensioneerden onderling.

1.2 Inhoudelijke verkenning

Onderzoek naar de relatie tussen geluk en pensionering heeft zich tot nu toe met name gericht op de transitie van werk naar pensionering (Börsch-Supan, 2006; Löckenhoff et al., 2009). Daarnaast is literatuur te vinden over de relatie van prepensioen en langer doorwerken met geluk (Calvo, 2007; Kim, 2009). Toch is op basis van de bestaande literatuur een aantal theoretische verklaringen te geven voor de 'geluksparadox' onder gepensioneerden.

Een eerste mogelijke verklaring is dat economische zekerheid als bron van geluk onder gepensioneerden een sterkere invloed heeft gekregen nadat werk als bron van geluk is weggefallen. Gepensioneerden hebben inkomenszekerheid en die zekerheid draagt vervolgens bij aan geluk. Uit eerder empirisch onderzoek blijkt dat economische zekerheid een sterke invloed heeft op het geluk van mensen (Cummins, 2000; Diener, 2009; Easterlin, 1974; Stack & Eshleman, 1998). In deze onderzoeken wordt echter geen onderscheid gemaakt tussen de werk- dan wel pensioensituatie van mensen.

Uit een economische studie van Pouwels, Siegers en Vlasblom (2008) blijkt dat de hoogte van het inkomen – wat medebepalend is voor economische zekerheid - van invloed is op geluk. Een mogelijke theoretische verklaring hiervoor heeft zijn oorsprong in de *rationele-keuzetheorie*. Vanuit dit economische perspectief wordt de mens gezien als iemand die altijd zal proberen een zo hoog mogelijk opbrengst te genereren met een te maken keuze (Scott, 2000). Dit kan ook worden toegepast op gepensioneerden. Door te werken verdient men een inkomen (baten), maar daarvoor moet wel een inspanning geleverd worden (kosten). Gepensioneerden ontvangen hun inkomen (AOW en aanvullend pensioen) zonder daar nog een tegenprestatie voor te hoeven leveren. Dit kan leiden tot een sterkere relatie tussen inkomen en geluk onder gepensioneerden ten opzichte van werkenden, omdat de kosten wegvallen, maar de baten (tot op zekere hoogte) blijven bestaan.

Het is ook mogelijk dat het geluk onder gepensioneerden door extremere uitersten anders is verdeeld: met een aantal zeer gelukkige en een aantal zeer ongelukkige gepensioneerden. Pinqart (2007) onderscheidt in zijn onderzoek naar geluk rondom de transitie naar pensioen drie uiteenlopende groepen. Een groep die gelukkiger wordt, een groep die minder gelukkig wordt en een groep waarvoor weinig verschil gevonden is. Het is interessant te bekijken of deze effecten ook beklijven over de langere termijn. Indien de effecten elkaar onderling opheffen zijn gepensioneerden als totale groep niet meer of minder gelukkig geworden, terwijl er wel diversiteit bestaat binnen de groep.

Mogelijk kan een verklaring voor de diversiteit onder gepensioneerden worden gevonden vanuit theorievorming rondom *sociaal kapitaal*. Empirisch onderzoek van Putnam (2001) toont immers aan dat een toename van sociaal kapitaal leidt tot meer geluk. De relaties met anderen en de bereidheid van die anderen om bronnen beschikbaar te stellen leiden tot het bezit van sociaal kapitaal (Portes, 1998). De werkplek is een belangrijke plek om zulke relaties aan te gaan en een sociaal netwerk op te bouwen. Wanneer mensen pensioneren valt dit netwerk (grotendeels) weg. Gepensioneerden die dit weten op te vangen, weten mogelijk hun sociaal kapitaal te behouden of zelfs te vergroten, waar anderen door het wegvallen van werk in sociaal kapitaal achteruit zijn gegaan. De verschillen in sociaal kapitaal verklaren op die manier mogelijk de diversiteit in geluk.

In 2002 publiceerde de World Health Organization (WHO) het boek *'Active ageing: a policy framework'*. Met actief ouder worden (active ageing) wordt het proces bedoeld waarbij participatie, gezondheid en veiligheid worden geoptimaliseerd met als doel de kwaliteit van leven – en daarmee het geluk - te verhogen onder oudere mensen. Onderzocht wordt of de drie elementen van active ageing – participatie, gezondheid en veiligheid – diversiteit in het geluk van gepensioneerden kunnen verklaren. Onder 'actief' wordt naast fysieke activiteit zoals arbeid, ook participatie op cultureel, economisch, sociaal en spiritueel gebied verstaan (WHO, 2012). In dit onderzoek wordt voor het element participatie daarom een onderscheid gemaakt tussen sociale, economische en religieuze participatie.

Al in 1975 toonde Graney een verband aan tussen geluk van ouderen en sociale participatie. Uit de resultaten van vierjarig longitudinaal onderzoek onder vrouwen boven de zestig jaar blijkt dat een toename van sociale participatie leidt tot meer geluk (Graney, 1975). Een verband tussen religie en geluk is meerdere malen aangetoond (Abdel-Khalek, 2006; Diener, Tay & Myers, 2011). In het onderzoek van het SCP naar het verband tussen werk en geluk is een vergelijking gemaakt tussen werkenden, werklozen en uitkeringsgerechtigden. De resultaten laten zien dat economische participatie in de vorm van arbeid bijdraagt aan geluk (SCP, 2010). Het lijkt dus inderdaad wenselijk om te streven naar meer participatie, op zowel sociaal, economisch als religieus gebied.

Na gezondheid staat veiligheid het hoogst in de behoeftepiramide van de mens (Maslov, 1970). Een toename of het behoud van gezondheid en veiligheid zorgt ervoor dat in deze de primaire en secundaire basisbehoefte wordt voorzien. Vanuit psychologische perspectief voorziet actief ouder worden zoals benoemd door de WHO dus in het fundament van menselijke behoeften. De manier waarop gepensioneerden actief ouder worden, kan een aanvullende verklaring bieden voor de verschillen in gelukbeleving binnen de groep. Gepensioneerden die meer participeren, gezonder zijn en zich veiliger voelen zijn volgens deze rationale gelukkiger dan andere gepensioneerden.

1.3. Probleemstelling

Voornoemde leidt tot de volgende twee probleemstellingen:

1. *In hoeverre is economische zekerheid een zwaarwegender bron van geluk onder gepensioneerden ten opzichte van werkenden? En, is dat te verklaren doordat na pensionering de lasten (arbeid) wegvallen en de baten (inkomen) grotendeels in stand blijven?*
2. *In hoeverre zijn gepensioneerden die actief ouder worden gelukkiger dan gepensioneerden die dat niet doen?*

Door deze verklaringen empirisch te toetsen wordt middels dit onderzoek een wetenschappelijke bijdrage geleverd. Door de vergelijking van het geluk van gepensioneerden ten opzichte van werkenden én van gepensioneerden onderling wordt tevens meer kennis vergaard over de laatste fase in de levensloop (Pinquart & Schindler, 2007). De uitkomsten van dit onderzoek kunnen daarmee bijdragen aan het debat rondom vergrijzing en de daarmee samenhangende thema's. De discussie zou zich meer kunnen richten op het maximaliseren van het geluk van gepensioneerden in plaats van het maximaliseren van alleen de economische situatie. Daarmee is dit onderzoek ook maatschappelijk relevant.

In het volgende hoofdstuk worden de gebruikte concepten en hun onderlinge relaties toegelicht aan de hand van bestaande literatuur. Hierbij worden ook de (deel)verklaringen verder behandeld. Vervolgens komen de data en de methode van onderzoek aan de orde.

2. Theoretisch kader en hypothesen

2.1 Geluk

Het blijkt zo te zijn dat we ons geluk niet als een op zichzelf staand element beschouwen, maar als iets dat in relatie staat tot anderen. We vergelijken onze eigen situatie met die van anderen en bepalen aan de hand daarvan onze mate van geluk (Layard, 2009). Veenhoven (1995) definieert geluk, of tevredenheid over het leven, als de mate waarin iemand de kwaliteit van diens leven positief beoordeelt. Aansprekend aan deze definitie is dat het gaat om de beoordeling van het eigen leven, waarbij mensen dus zelf kunnen bepalen wat een voldoende kwaliteit is. Hieruit volgt dat het geluk van mensen samenhangt met ieders verwachtingen over het leven. Deze verwachtingen zijn gebaseerd op ervaringen uit het verleden en het geluk van anderen om ons heen.

2.2 Economische zekerheid

Inkomen kent een sterke relatie met geluk (Layard, 2009; Pouwels et al., 2008). De relatie tussen verbetering van de financiële situatie en de toename van geluk is echter sterker onder armen

dan onder rijken (Diener & Seligman, 2004). Wanneer armen een verbetering van de financiële positie verkrijgen, verbetert hun positie ten opzichte van een grote groep anderen. Wanneer rijken rijker worden, verbetert hun positie slechts ten opzichte van een kleine groep: het merendeel van de mensen had immers al een mindere financiële positie. Het verband tussen de financiële situatie en geluk kent dus een omgekeerde exponentiële functie: onder arme mensen is het verband sterk, maar dit is kleiner naar mate mensen relatief rijker zijn (Layard, 2009). Het relatieve inkomen is daarmee relevanter voor het geluk dan het absolute inkomen.

Economische zekerheid kan naast inkomen ook worden bepaald door het al dan niet aanwezig zijn van een huwelijkspartner. Onderzoek laat zien dat gehuwden gelukkiger zijn dan ongehuwden (Van Solinge & Henkens, 2008; Ross, 2005). Dit valt vanuit verschillende perspectieven te verklaren, waaronder het economisch perspectief. Mensen die een huishouden delen hebben schaalvoordelen (Stack & Eshleman, 1998). Daarnaast leidt het hebben van een huwelijk tot minder afhankelijkheid van eigen middelen ten aanzien van de financiële situatie; de middelen van de partner kunnen ook worden ingezet wanneer dat nodig is (Van Solinge & Henkens, 2008). Hiermee kan een eventuele achteruitgang in het eigen inkomen worden opgevangen. In het geval van tweeverdieners kunnen gehuwden zich over het algemeen een hogere levensstandaard veroorloven. Die hogere levensstandaard en het kleinere risico op verarming dragen bij aan het geluk (Ross et al., 1990). Kim en Moen (2002) tonen aan dat gehuwden ook na pensionering gelukkiger zijn dan ongehuwden.

In dit onderzoek wordt de economische zekerheid bepaald door te kijken naar het inkomen en de huwelijkse status. De relatie tussen economische zekerheid en geluksgevoel is mogelijk voor gepensioneerden sterker dan voor werkenden, nadat werk als bron van geluk is weggevallen. Voor werkenden geldt dat voor het inkomen een inspanning, over het algemeen arbeid, geleverd moet worden. Deze inspanning (kosten) verkleint juist het effect (baten) van werk op geluk (Pouwels et al., 2008). Op het moment dat iemand met pensioen gaat hoeft er voor het inkomen geen inspanning meer geleverd te worden, terwijl de baten grotendeels in stand blijven. Dit kan verklaren dat gepensioneerden even gelukkig zijn als werkenden, ondanks dat werk als bron van geluk is weggevallen. Hieruit volgen de eerste hypothesen:

1a) Geluk is positief gerelateerd aan economische zekerheid

1b) Het verband tussen economische zekerheid en geluk is onder gepensioneerden sterker dan onder werkenden

2.3 Active ageing

Als inderdaad geen verschil bestaat tussen het geluk van werkenden en gepensioneerden, kan dit mogelijk verklaard worden doordat er gepensioneerden zijn die gelukkiger zijn dan werkenden en gepensioneerden die minder gelukkig zijn dan werkenden. De uitersten middelen elkaar uit, daardoor zijn de gemiddelden van beide groepen gelijk. Wanneer iemand met pensioen gaat zal men zich moeten aanpassen aan deze nieuwe fase in de levensloop. De mogelijkheid bestaat dat slechts een deel van de gepensioneerden hier vat op krijgt en dat een ander deel niet in staat blijkt om te gaan met deze verandering. Dit zou ertoe kunnen leiden dat een deel van de gepensioneerden zich aanzienlijk minder gelukkig voelt dan voor pensionering. Daar tegenover staat dan een groep die wel geslaagd is om deze aanpassingen aan te brengen en een actief leven voor zichzelf in te richten. Deze groep zou daadwerkelijk gelukkiger zijn geworden na pensionering. De WHO stelt dat een actief leven wordt gevormd door participatie, gezondheid en veiligheid. Gepensioneerden die participeren,

gezond zijn en zich veilig voelen zouden dan dus gelukkiger zijn dan andere gepensioneerden. Deze drie elementen van active ageing worden in de volgende paragrafen verder behandeld. Omdat het gaat om een vergelijking tussen gepensioneerden onderling wordt in de volgende paragrafen alleen nog naar de situatie van gepensioneerden in beschouwing genomen.

2.3.1 Active ageing: participatie

Participatie kan op cultureel, sociaal, economisch en spiritueel gebied plaatsvinden. Zoals eerder benoemd wordt in dit onderzoek onderscheid gemaakt tussen sociale, economische en religieuze participatie.

Uit de resultaten van Graney (1975) blijkt dat een verhoging van de sociale participatie leidt tot meer geluk en een verlaging van de sociale participatie tot een afname van het geluk. Deelname aan activiteiten biedt daarnaast structuur en continuïteit in de dagelijkse context en kan zo bijdragen aan tevredenheid over pensionering (Van Solinge & Henkens, 2008). De werkplek is een belangrijke plek om sociale contacten op te doen en een sociaal netwerk op te bouwen. Wanneer mensen pensioneren valt dit netwerk (grotendeels) weg. Gepensioneerden die dit weten op te vangen weten mogelijk hun sociaal kapitaal te behouden of zelfs te vergroten, waar anderen door het wegvallen van werk in sociaal kapitaal achteruit zijn gegaan.

Diverse onderzoeken hebben een positief verband aangetoond tussen religie en geluk (Diener et al, 2011). Wanneer spirituele participatie wordt vertaald als religiositeit of het bijwonen van religieuze bijeenkomsten dan is het aannemelijk te veronderstellen dat dit een positieve uitwerking heeft op geluk, ook bij gepensioneerden.

Uit het eerder genoemde onderzoek van het SCP (2010) blijkt dat economische participatie in de vorm van werk bijdraagt aan het geluk van mensen. Naast deze formele vorm van werk kan het leveren van een maatschappelijke bijdrage ook worden gezien als economische participatie (Butler & Gleason, 1985). Die bijdrage kan bijvoorbeeld bestaan uit informeel werk in de vorm van vrijwilligerswerk of mantelzorg. Deze vormen van informeel werk hebben mogelijk eenzelfde rol voor het geluksgevoel als formeel werk. Net als formeel werk kan informeel werk leiden tot sociale contacten met anderen uit verschillende leeftijdsgroepen en daarmee tot een vergroot sociaal kapitaal. Pilkington (2012) heeft aangetoond dat vrijwilligerswerk een positieve bijdrage levert aan het geluksgevoel van mensen, en dat dit met name verklaard wordt door de grotere beschikbaarheid van sociaal kapitaal ten opzichte van niet-vrijwilligers. Ondanks dat werken een positief verband heeft met geluk (Börsch-Supan, 2006; Horner, 2014) zijn er op individueel niveau ook mensen die van werken juist minder gelukkig worden. Het gaat dan om mensen die (meer) moeten werken, terwijl ze dat liever niet willen. Aangezien onder gepensioneerden de afhankelijkheid van werk voor het genereren van inkomen klein is, zal dit binnen deze groep weinig voorkomen en zullen gelijksoortige activiteiten als werk dus positief bijdragen aan geluk. Hieruit volgen de onderstaande hypothesen:

2a) Onder gepensioneerden is sociale participatie positief gerelateerd aan geluk

2b) Onder gepensioneerden is economische participatie in de vorm van vrijwilligerswerk positief gerelateerd aan geluk

2c) Onder gepensioneerden is religieuze participatie positief gerelateerd aan geluk

2.3.2 Active ageing: gezondheid en veiligheid

Zoals de financiële situatie bepaalt wat een gepensioneerde zich kan veroorloven, zo bepaalt de gezondheid van een gepensioneerde wat deze kan (Van Solinge & Henkens, 2008). Gezondheid

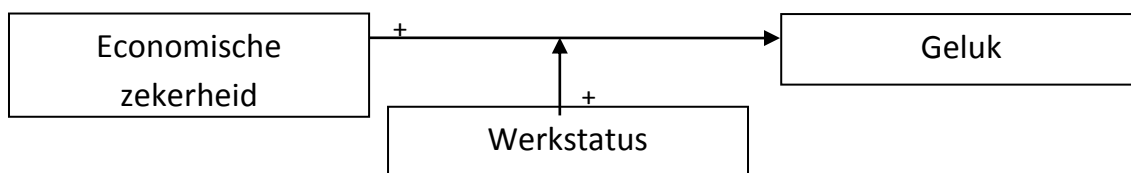

speelt daarmee een grote rol in de autonomie van een persoon. Iemand die door zijn gezondheid beperkt wordt in zijn of haar mogelijkheden zal eerder afhankelijk zijn van anderen om bepaalde doelen te behalen dan iemand die volledig gezond is. Diverse onderzoeken laten zien dat geluk voor een aanzienlijk deel bepaald wordt door iemands gezondheid. Gezonde mensen zonder fysieke of mentale beperkingen zijn over het algemeen gelukkiger dan ongezonde mensen (Ross, 2005). Hoe beter iemands gezondheid, des te zelfstandiger iemand kan functioneren. Niet voor niets vormen fysiologische behoeften de onderste laag van de behoeftepiramide van Maslov (1970). De eerste behoeften in de piramide van Maslov zijn erop gericht het lichaam gezond te houden. Daar is minimaal eten, drinken en een slaapplaats voor nodig. Het volgende niveau in de behoeftepiramide is veiligheid. Gezondheid en veiligheid vormen daarmee de basis voor menselijk handelen en zijn van invloed op de gelukbeleving. Hieruit volgen de laatste twee hypothesen:

- 3) *Onder gepensioneerden is gezondheid positief gerelateerd aan geluk*
- 4) *Onder gepensioneerden is veiligheid positief gerelateerd aan geluk*

2.4 Modellen

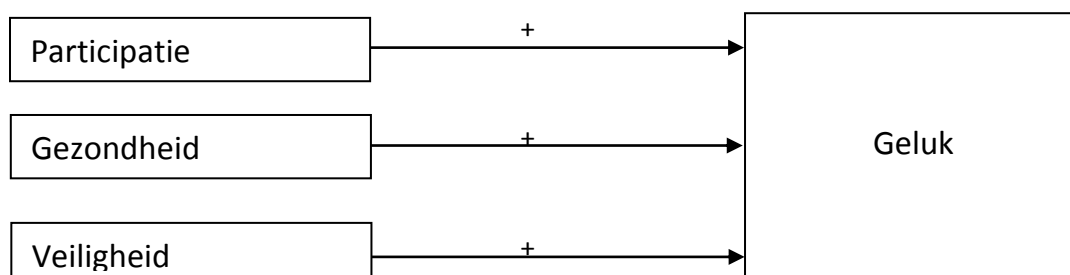
De bovenstaande uitgangspunten en hypothesen leiden tot de twee volgende onderzoekmodellen. De modellen worden afzonderlijk onderzocht. In het eerste model wordt een vergelijking gemaakt tussen werkenden en gepensioneerden.

Figuur 1 Schematische weergave van het eerste model

In het tweede model worden gepensioneerden onderling vergeleken.

Active Ageing:

Figuur 2 Schematische weergave van het tweede model

3. Methoden

3.1 Data

De hypothesen worden met behulp van de modellen afzonderlijk getoetst aan de hand van data uit het European Social Survey 2012 (ronde 6). De gegevens over Nederlanders in de European Social Survey (N=1845) zijn tot stand gekomen met bijdragen van onder andere de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) en het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP). In de analyse

wordt alleen gekeken naar de Nederlandse respondenten in de data om vervuiling door landenverschillen te voorkomen. Alleen de respondenten die alle vragen die hebben geleid tot de (controle)variabelen die in de multiple regressie zijn gebruikt hebben beantwoord, zijn geselecteerd. In het eerste model wordt een vergelijking gemaakt tussen gepensioneerden en werkenden (N=990), in het tweede model tussen gepensioneerden onderling (N=425).

3.2 Operationalisering

3.2.1 Afhankelijke variabele

In dit onderzoek zal gebruik worden gemaakt van *subjective well-being* (SWB), de veelgebruikte term voor de mate waarin mensen zelf aangeven gelukkig te zijn, om het geluk van mensen te meten. Uit onderzoek is namelijk gebleken dat mensen goed in staat zijn om hun eigen ervaren geluk te kwantificeren (Layard, 2009). De afhankelijke variabele *geluk* wordt gemeten op een elfpuntschaal aan de hand van de vraag “Hoe gelukkig bent u?”, met antwoordmogelijkheden op een schaal van nul tot en met tien, waarbij een hogere score meer geluk aanduidt.

3.2.2 Onafhankelijke variabelen eerste model

Het construct economische zekerheid wordt samengesteld uit de variabelen *inkomen (relatief)* en *huwelijkse status*. Het *inkomen* wordt bepaald met behulp van de vraag “Wat is het totale netto inkomen van uw huishouden?”. De respondenten zijn op basis van de antwoorden verdeeld in tien inkomensgroepen. In de eerste groep zit de tien procent van de respondenten met het laagste inkomen, in de tweede groep de tien procent met het één-na-laagste inkomen, enzovoort. Zoals in hoofdstuk 2 staat beschreven is de relatieve financiële situatie van belang, niet het absolute inkomen. De bewerking die reeds op de data is gedaan zal dan ook geen problemen opleveren.

De respondenten is tevens naar hun (wettelijke) *huwelijkse status* gevraagd. Hierbij zijn zes antwoordmogelijkheden geboden: getrouwd (1), geregistreerd partnerschap (2), gescheiden/partnerschap ontbonden (3), uit elkaar maar (nog) niet gescheiden (4), weduwe/weduwnaar (5) of nooit getrouwd geweest (6). In de analyse wordt gekeken naar verschillen tussen getrouwde mensen (1) enerzijds en mensen uit de categorieën gescheiden (3), weduwe/weduwnaar (5) en nooit getrouwd geweest (6) anderzijds. Onderzoek (Stack & Eshleman, 1998) laat zien dat de relatie van samenwonen met geluk aanzienlijk kleiner is dan de relatie van een huwelijk met geluk. Omdat niet duidelijk is of dit ook voor geregistreerd partnerschap geldt, is voor een conservatieve indeling gekozen en worden de overige categorieën buiten beschouwing gelaten.

Verder is de respondenten gevraagd om aan te geven wat hun *werkstatus* is aan de hand van een negental antwoordmogelijkheden: betaald werk (1), studerend (2), werkloos en actief zoekend (3), werkloos, wel willen werken, maar niet actief zoekend (4), Permanent ziek of afgekeurd (5), gepensioneerd (6), in maatschappelijke of militaire dienst (7), huishouding en/of zorgtaken (8), overig (9). In het eerste onderzoekmodel worden de groepen werkend (1) en gepensioneerd (6) met elkaar vergeleken.

3.2.3 Onafhankelijke variabelen tweede model

In het tweede model wordt een vergelijking gemaakt tussen gepensioneerden onderling. Om de gepensioneerden uit de dataset te selecteren wordt dezelfde vraag gebruikt die in het eerste model is gebruikt voor de indeling naar werkstatus. Vervolgens worden alleen de respondenten gebruikt die hebben aangegeven gepensioneerd te zijn.

Het construct participatie wordt opgebouwd uit *sociale, economische en religieuze participatie*. *Sociale participatie* wordt gemeten aan de hand van de vraag: 'Hoe vaak spreekt u af met vrienden, kennissen of collega's?'. Bij deze vraag zijn de antwoorden verdeeld over een zevenpuntschaal met antwoordcategorieën oplopend van nooit tot dagelijks.

Economische participatie wordt gemeten aan de hand van de vraag 'Hoe heeft u in de afgelopen twaalf maanden vrijwilligerswerk gedaan of voor liefdadigheidsinstellingen gewerkt?'. De antwoorden zijn verdeeld over een vijfpuntschaal met antwoordcategorieën van wekelijks tot nooit. Voorafgaand aan de analyse is de richting van de antwoorden omgedraaid, waarmee een hogere coëfficiënt op meer economische participatie wijst.

Religieuze participatie wordt gemeten aan de hand van de vraag: 'Afgezien van bijzondere gelegenheden als bruiloften en uitvaarten, hoe vaak bent u bij religieuze diensten aanwezig?'. De vraag wordt beantwoord op een zevenpuntschaal met antwoorden variërend van dagelijks tot nooit. Voorafgaand aan de analyse is de richting van de antwoorden omgedraaid, waarmee een hogere coëfficiënt op meer religieuze participatie wijst.

Het eigen beeld van de *gezondheid (subjective general health)* is in de data opgenomen. Dit is beoordeeld op een vijfpuntschaal van zeer slecht tot zeer goed. Ten behoeve van de analyse wordt deze variabele als een continue variabele beschouwd.

Veiligheid wordt gemeten aan de hand van de vraag: 'Hoe veilig voelt u zich – of zou u zich voelen – wanneer u hier 's avonds in het donker alleen rondloopt?'. Op deze vraag kan geantwoord worden op een vierpuntschaal met antwoordmogelijkheden van zeer veilig tot zeer onveilig. Voorafgaand aan de analyse is de richting van de antwoorden omgedraaid, waarmee een hogere coëfficiënt een groter gevoel van veiligheid aangeeft. Ten behoeve van de analyse wordt deze variabele als een continue variabele beschouwd.

3.2.4 Controlevariabelen

In beide modellen worden *geslacht* (0=man, 1=vrouw), *leeftijd* (in jaren) en *opleidingsduur* (in jaren) als controlevariabelen opgenomen. Voor de *opleidingsduur* is de vraag 'Hoeveel jaar opleiding heeft u afgerond, hetzij in voltijd, hetzij in deeltijd?'. In het eerste model wordt een sterke correlatie tussen *leeftijd* en *werkstatus* verwacht, er zal daarom getoetst worden op multicolineariteit.

3.3 Methode

De hypothesen worden met behulp van de twee onderzoeksmodellen getoetst door middel van multivariate regressieanalyses. Met multiple regressieanalyse kan worden getoetst in hoeverre onafhankelijke variabelen een afhankelijke continue variabele voorspellen (Field, 2009).

4. Resultaten

4.1 Beschrijvende resultaten eerste model

In tabel 1 op de volgende pagina zijn de gemiddelden, de standaarddeviaties, de minima en de maxima weergegeven van de variabelen die in de multiple regressieanalyse van het eerste onderzoeksmodel zijn gebruikt. De respondenten (n=990) bestaand uit 330 gepensioneerden en 660 werkenden.

Tabel 1 Beschrijvende resultaten van de variabelen van het eerste model.

	Minimum	Maximum	Gemiddelde/percentage	SD
1. Geluk	0	10	7,95	1,26
2. Gepensioneerd	0	1	33%	
3. Inkomen (relatief)	1	10	6,33	2,61
4. Huwelijkse status	0	1	58%	
5. Geslacht	0	1	45%	
6. Leeftijd	18	93	53,61	17,89
7. Opleidingsduur	1	35	14,07	4,33

N = 990. 2. Gepensioneerd (1=gepensioneerd) 4. Huwelijkse status (1=Gehuwd) 5. Geslacht (1=vrouw)

Bron: European Social Survey Round 6 (2012).

4.2 Bivariate correlaties eerste model

In tabel 2 staan de bivariate correlaties van het eerste model weergegeven. Net als geslacht blijkt pensionering niet gecorreleerd met geluk. Dit is in lijn met de verwachting dat gepensioneerden niet meer of minder gelukkig zijn dan werkenden. Echter, zowel inkomen ($r=.276$, $p<.01$) als huwelijkse status ($r=.253$, $p<.01$) tonen significante correlaties met geluk. Leeftijd is gecorreleerd aan pensionering ($r=.791$, $p<.01$). De significante negatieve correlaties tussen werkstatus en inkomen ($r=-.345$, $p<.01$) en tussen leeftijd en inkomen ($r=-.250$, $p<.01$) lijken erop te wijzen dat het relatieve inkomen van gepensioneerden lager ligt dan dat van werkenden.

Tabel 2 Bivariate correlaties eerste model

	1.	2.	3.	4.	5.	6.
1. Geluk						
2. Inkomen (relatief)	0,276**					
3. Huwelijkse status	0,253**	0,313**				
4. Werkstatus	-0,053	-0,345**	-0,043			
5. Leeftijd	-0,063*	-0,250**	0,101**	0,791**		
6. Opleidingsduur	0,106**	0,409**	-0,012	0,421**	0,409**	
7. Geslacht	-0,032	-0,135**	-0,173**	0,057	-0,009	-0,076*

N=990. ** $p <.01$ * $p <.05$ (tweezijdig getoetst)

Bron: European Social Survey Round 6 (2012).

4.3 Multiple regressieanalyse van het eerste model

Het model is getoetst op homogeniteit van de variantie van de data, hierin zijn geen problemen naar voren gekomen. Tevens is het model getoetst op multicolineairiteit door te kijken naar de VIF-waarden (Agresti & Finley, 2009). Zoals verwacht kan worden in een model met interactievariabelen was er sprake van problematisch hoge multicolineairiteit ($VIF > 8.00$). Om dit probleem op te lossen zijn de variabelen, met uitzondering van de dichotome variabelen, gecentreerd. In de regressievergelijking krijgt de constante hierdoor tevens meer betekenis. De constante laat de waarde van de afhankelijke variabele zien bij het gemiddelde van de overige variabelen. In een model zonder gecentreerde waarden geeft de constante de waarde van de afhankelijke variabelen weer wanneer de waarde op de overige variabelen nul is. In een model met bijvoorbeeld leeftijd

heeft de constante dan weinig betekenis, omdat de leeftijd van de respondenten niet nul kan zijn (Field, 2009).

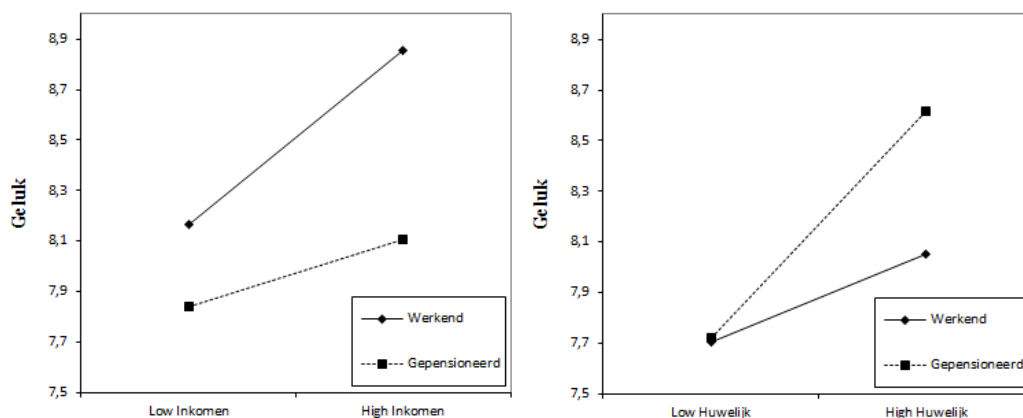
In tabel 3 op de volgende pagina zijn de resultaten van de verschillende regressieanalyses opgenomen. In model 1 zijn alleen de controlevariabelen opgenomen. In model 2 tot en met 4 zijn de regressiecoëfficiënten van de afzonderlijke analyses van de verklarende variabelen op de onafhankelijke variabele geluk weergegeven. In model 5 staan de resultaten van de regressieanalyse waarin alle variabelen simultaan zijn opgenomen.

Uit het eerste model blijkt dat van de controlevariabelen alleen opleidingsduur ($b=.027$, $p<.010$) significant positief gecorreleerd is met geluk. De relatie verdwijnt wanneer de onafhankelijke variabelen aan het model worden toegevoegd. Wanneer de onafhankelijke variabelen zijn toegevoegd laat leeftijd dan weer wel een positieve correlatie met geluk zien, zoals blijkt uit model 2 en 3. Deze relatie verdwijnt weer wanneer de interactievariabelen aan het model zijn toegevoegd.

Hypothese 1a stelt dat geluk positief gerelateerd is aan economische zekerheid. In model 2 is te zien dat zowel het relatieve inkomen ($b=.106$, $p<.001$) als huwelijkse status ($b=.533$, $p<.001$) variantie in geluk verklaart. De hypothese (1a) dat geluk positief is gerelateerd aan economische zekerheid is daarmee aangenomen.

Hypothese 1b stelt dat het verband tussen economische zekerheid en geluk voor gepensioneerden sterker is dan voor werkenden. In model 3 zien we geen significant interactie-effect van inkomen en werkstatus op geluk, maar wordt de relatie van inkomen met geluk wel iets sterker ($b=.122$, $p<.001$). Na het toevoegen van de tweede interactievariabele wordt in model 5 een significant negatief verband zichtbaar tussen het relatieve inkomen van gepensioneerden en geluk ($b=-.085$, $p<.050$), en wordt de relatie tussen inkomen en geluk wederom iets sterker ($b=.132$, $p<.001$). In model 5 zien we tevens een significant positief verband tussen de huwelijkse status van gepensioneerden en geluk ($b=.546$, $p<.010$). De hoofdrelatie tussen huwelijkse status en geluk wordt op dat moment kleiner ($b=.351$, $p<.001$).

De resultaten geven een gemengd beeld. Het verband tussen inkomen en geluk van gepensioneerden is dus zwakker dan voor werkenden, waar het verband tussen huwelijk en geluk juist sterker is voor gepensioneerden dan voor werkenden (zie figuur 3 en 4). Voor de hypothese (1b) dat het verband tussen economische status en geluk voor gepensioneerden sterker dan voor werkenden is geen steun gevonden.

Figuur 3 en 4 Respectievelijk de relatie van relatief inkomen en huwelijkse status (x-as) met geluk (y-as)

Tabel 3 Multiple regressieanalyse van geluk

Variabelen	1		2		3		4		5	
	b	(s.e.)	b	(s.e.)	b	(s.e.)	b	(s.e.)	b	(s.e.)
Constante	7,919***	(0,060)	7,550***	(0,089)	7,518***	(0,092)	7,688***	(0,105)	7,675***	(0,105)
Controlevariabelen										
Geslacht (1=vrouw)	-0,064	(0,080)	0,066	(0,078)	0,050	(0,078)	0,101	(0,079)	0,086	(0,079)
Leeftijd	-0,002	(0,002)	-0,010**	(0,004)	-0,010**	(0,004)	-0,007	(0,004)	-0,007	(0,004)
Opleidingsduur	0,027**	(0,010)	0,008	(0,010)	0,009	(0,010)	0,006	(0,010)	0,006	(0,010)
Onafhankelijke variabelen										
Gepensioneerd (1=gepensioneerd)			0,402**	(0,137)	0,397**	(0,137)	0,078	(0,190)	-0,027	(0,195)
Inkomen (relatief)			0,106***	(0,017)	0,122***	(0,020)	0,107***	(0,017)	0,132***	(0,020)
Huwelijkse status (1=gehuwd)			0,533***	(0,084)	0,541***	(0,084)	0,382***	(0,150)	0,351***	(0,104)
Interactie variabelen										
Gepensioneerd * Inkomen (relatief)					-0,050	(0,033)			-0,081*	(0,035)
Gepensioneerd * Huwelijkse status							0,421*	(0,171)	0,546**	(0,179)
R ²	0,012		0,117		0,119		0,122		0,127	

N=990. ***p <.001 **p <.010 *p<.050

Bron: European Social Survey Round 6 (2012).

4.4 Beschrijvende resultaten tweede model

In tabel 4 zijn de gemiddelden of percentages, de standaarddeviaties, de minima en de maxima weergegeven van de variabelen die in de multiple regressie van het tweede onderzoeksmodel zijn gebruikt. In dit model zijn alleen respondenten opgenomen die gepensioneerd zijn, om een vergelijking tussen gepensioneerden onderling te kunnen maken.

Tabel 4 Beschrijvende resultaten van de variabelen in het tweede model.

	Minimum	Maximum	Gemiddelde/percentage	SD
1. Geluk	0	10	7,83	1,373
2. Sociale participatie	1	5	2,77	1,045
3. Economische participatie	1	6	3,057	2,235
4. Religieuze participatie	1	7	2,428	1,720
5. Gezondheid	1	5	3,621	0,749
6. Veiligheid	1	4	2,932	0,745
7. Geslacht	0	1	51%	
8. Leeftijd	53	95	73,45	7,381
9. Opleidingsduur	1	29	11,50	4,135

N = 425. 7. Geslacht (1=vrouw)

Bron: European Social Survey Round 6 (2012).

4.5 Bivariate correlaties tweede model

In tabel 5 zijn de bivariate correlaties van het eerste model weergegeven. Sociale participatie ($r=,188$, $p<.01$) en economische participatie ($r=,204$, $p<.01$) zijn positief gecorreleerd met geluk, maar ook met elkaar ($r=,387$, $p<.01$). Religieuze participatie is significant positief gecorreleerd aan zowel sociale participatie ($r=,151$, $p<.01$) als economische participatie ($r=,252$, $p<.01$), maar is in

Tabel 5 Bivariate correlaties tweede model

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1. Geluk								
2. Geslacht	-0,096*							
3. Leeftijd	-0,110*	0,049						
4. Opleidingsduur	0,046	-0,240**	-0,193**					
5. Sociale participatie	0,188**	0,055	-0,055	0,119*				
6. Economische participatie	0,204**	-0,079	-0,252**	0,222**	0,387**			
7. Religieuze participatie	0,061	0,057	0,137**	-0,120*	0,151**	0,252**		
8. Gezondheid	0,320**	-0,097*	-0,205**	0,205**	0,247**	0,272**	-0,025	
9. Veiligheid	0,210**	-0,286**	-0,131**	0,162**	0,095	0,185**	-0,007	0,207**

N=. ** $p < .01$ * $p < .05$ (tweezijdig getoetst)

Bron: European Social Survey Round 6 (2012).

tegenstelling tot de andere participatievariabelen niet gecorreleerd met geluk. Gezondheid ($r=,320$, $p<.01$) en veiligheid ($r=,210$, $p<.01$) hebben een significante positieve correlatie met geluk en met elkaar ($r=,207$, $p<.01$). Gezondheid blijkt significant positief gecorreleerd met sociale participatie ($r=,247$, $p<.01$) en economische participatie ($r=,272$, $p<.01$), maar niet met religieuze participatie.

Veiligheid is positief gecorreleerd met economische participatie ($r=.185$, $p<.01$) maar niet met sociale participatie en religieuze participatie.

4.6 Multiple regressieanalyse van het tweede model

Het tweede model is net als het eerste getoetst op homogeniteit van de variantie van de data, hierin zijn geen problemen naar voren gekomen. Tevens is het model getoetst op multicolineariteit door te kijken naar de VIF-waarden (Agresti & Finley, 2009), ook hier zijn geen problemen gevonden.

In tabel 6 op de volgende pagina zijn de resultaten van de verschillende regressieanalyses opgenomen. In model 1 zijn alleen de controlevariabelen opgenomen. Hier is een significante negatieve correlatie van leeftijd met geluk zichtbaar. Deze relatie verdwijnt wanneer de onafhankelijke variabelen aan het model worden toegevoegd.

In model 2 tot en met 4 zijn de regressiecoëfficiënten van de afzonderlijke analyses van de verklarende variabelen op de onafhankelijke variabele geluk weergegeven. In model 5 staan de resultaten van de regressieanalyse waarin alle variabelen simultaan zijn opgenomen.

In de resultaten van model 2 bestaat een positief significant verband ($b=.187$, $p<.010$) tussen sociale participatie en geluk. Echter, wanneer we kijken naar het volledige model dan is dit verband niet meer aanwezig. Hetzelfde geldt voor economische participatie: in het tweede model komt een significant positief verband ($b=.077$, $p<.050$) naar voren, maar in het volledige model valt dit verband weg. Religieuze participatie laat in geen van de modellen significante resultaten zien.

Tabel 6 Multiple regressieanalyse van geluk

Variabelen	1		2		3		4		5	
	b	(s.e.)	b	(s.e.)	b	(s.e.)	b	(s.e.)	b	(s.e.)
Constante	9,126***	(0,688)	8,069	(0,756)	6,536***	(0,806)	7,962	(0,787)	5,571***	(0,833)
Controlevariabelen										
Geslacht (1=vrouw)	-0,248	(0,135)	-0,275	(0,133)	-0,205	(0,130)	-0,112	(0,139)	-0,140	(0,133)
Leeftijd	-0,019*	(0,009)	-0,014	(0,009)	-0,010	(0,009)	-0,016	(0,009)	-0,006	(0,009)
Opleidingsduur	0,001	(0,017)	-0,012	(0,017)	-0,015	(0,016)	-0,004	(0,017)	-0,023	(0,016)
Onafhankelijke variabelen										
Participatie										
Sociale participatie			0,187**	(0,068)					0,118	(0,066)
Economische participatie			0,077*	(0,034)					0,043	(0,033)
Religieuze participatie			0,016	(0,040)					0,027	(0,039)
Gezondheid					0,572***	(0,088)			0,467***	(0,090)
Veiligheid							0,349***	(0,092)	0,238**	(0,090)
R ²	0,020		0,070		0,111		0,053		0,147	

N=425. ***p <.001 **p <.010 *p <.050

Bron: European Social Survey Round 6 (2012).

In de bivariate correlaties hebben we gezien dat er correlaties bestaan tussen sociale, economische en religieuze participatie onderling. Mogelijk zorgen deze onderlinge relaties ervoor dat voor geen van deze variabelen relaties met geluk zijn gevonden in het volledige model. Het is daarom interessant om dit nader te onderzoeken. Mogelijk is er sprake van mediatie, waarbij de relatie van economische en religieuze participatie met geluk (gedeeltelijk) verloopt via sociale participatie. Om

hier meer inzicht in te krijgen is een nieuwe regressieanalyse van geluk uitgevoerd, waarbij de verschillende participatievariabelen één voor één aan het model zijn toegevoegd. In tabel 7 op de volgende pagina zijn de resultaten weergegeven. De relatie tussen religieuze en economische participatie, en geluk zijn zichtbaar model 2. In dit model zien we dat er voor economische participatie een significant positief verband is met geluk ($b = .109$, $p < .001$). Voor religieuze participatie wordt geen significant verband met geluk gevonden, ook niet in een model waarin naast de controlevariabelen alleen voor religieuze participatie wordt getoetst (resultaten niet gerapporteerd). Wanneer sociale participatie aan het model wordt toegevoegd (model 3 in tabel 7, gelijk aan model 2 in tabel 6) zien we dat het verband tussen economische participatie en geluk aanzienlijk aan significantie verliest (van $p < .001$ naar $p < .050$). Dit duidt erop dat voor economische participatie het verband op geluk (deels) via sociale participatie verloopt.

In het vierde model zijn de resultaten gerapporteerd van de regressieanalyse van geluk met daarin alleen sociale participatie, gezondheid en veiligheid als onafhankelijke variabelen. Hierin zien we voor alle drie de onafhankelijke variabelen significante relaties met geluk. Hypothese 2a stelt dat onder gepensioneerden sociale participatie positief gerelateerd is aan geluk. Op basis van voornoemde kan deze hypothese (2a) worden aangenomen.

Hypothese 2b stelt dat onder gepensioneerden economische participatie positief is gerelateerd aan geluk. We hebben gezien dat economische participatie positief gerelateerd is aan geluk (model 2, tabel 7), maar dat dit verband significantie verliest wanneer sociale participatie aan het model wordt toegevoegd en volledig wegvalt wanneer gezondheid en veiligheid worden opgenomen in het model (model 5, tabel 6). Voor deze hypothese (2b) is hiermee geen steun gevonden.

Tabel 7 Multiple regressieanalyse op geluk

Variabelen	1		2		3		4	
	b	(s.e.)	b	(s.e.)	b	(s.e.)	b	(s.e.)
Constante	9,126***	(0,688)	8,368***	(0,754)	8,069	(0,756)	5,679***	(0,830)
Controlevariabelen								
Geslacht (1=vrouw)	-0,248	(0,135)	-0,237	(0,135)	-0,275	(0,133)	-0,144	(0,134)
Leeftijd	-0,019*	(0,009)	-0,013	(0,009)	-0,014	(0,009)	-0,008	(0,009)
Opleidingsniveau	0,001	(0,017)	-0,008	(0,017)	-0,012	(0,017)	-0,022	(0,016)
Onafhankelijke variabelen								
Sociale participatie					0,187**	(0,068)	0,156*	(0,062)
Economische participatie			0,109***	(0,032)	0,077*	(0,034)		
Religieuze participatie			0,022	(0,041)	0,016	(0,040)		
Gezondheid							0,482***	(0,090)
Veiligheid							0,248**	(0,090)
R ²	0,020		0,053		0,070		0,141	

N=425. *** $p < .001$ ** $p < .010$ * $p < .050$

Bron: European Social Survey Round 6 (2012).

Hypothese 2c stelt dat onder gepensioneerden religieuze participatie positief is gerelateerd aan geluk. Voor deze hypothese is geen enkele steun gevonden.

Hypothese 3 stelt dat onder gepensioneerden gezondheid positief gerelateerd is aan geluk. In model 5 (tabel 7) zien we dat gezondheid een sterk significant positieve relatie ($b=.482$, $p<.001$) met geluk heeft. Ook in het model waarin de verschillende participatievariabelen simultaan zijn opgenomen (model 5, tabel 6) is een significant verband tussen gezondheid en geluk zichtbaar ($b=.467$, $p<.001$). Deze hypothese (3) is daarmee aangenomen.

Hypothese 4 stelt dat onder gepensioneerden veiligheid positief gerelateerd is aan geluk. In model 5 (tabel 7) zien we dat veiligheid een significant positieve relatie ($b=.248$, $p<.010$) met geluk heeft. Ook in het model waarin de verschillende participatievariabelen simultaan zijn opgenomen (model 5, tabel 6) is een significant verband tussen veiligheid en geluk gevonden ($b=.238$, $p<.010$). Deze hypothese (4) is daarmee aangenomen.

4.7 Resultaten van de hypothesen

In tabel 8 op de volgende pagina is een overzicht van de verschillende hypothesen uit zowel het eerste als het tweede model weergegeven. Deze uitkomsten worden in het volgende hoofdstuk gebruikt om de onderzoeksvraag te beantwoorden.

Tabel 8 Overzicht resultaten hypothesen

Hypothese	Resultaat
1a Geluk is positief gerelateerd aan economische zekerheid	Aangenomen
1b Het verband tussen economische zekerheid en geluk is onder gepensioneerden sterker dan onder werkenden	Gemengd
2a Onder gepensioneerden is sociale participatie positief gerelateerd aan geluk	Aangenomen
2b Onder gepensioneerden is economische participatie in de vorm van vrijwilligerswerk positief gerelateerd aan geluk	Geen steun gevonden
2c Onder gepensioneerden is religieuze participatie positief gerelateerd aan geluk	Geen steun gevonden
3 Onder gepensioneerden is gezondheid positief gerelateerd aan geluk	Aangenomen
4 Onder gepensioneerden is veiligheid positief gerelateerd aan geluk	Aangenomen

5. Conclusie

In dit onderzoek stond de geluksparadox van gepensioneerden centraal; gepensioneerden zijn niet minder gelukkig dan werkenden, ondanks dat werk als bron van geluk is weggevallen. De eerste vraag die in dit onderzoek gesteld is om deze paradox te verklaren is: *In hoeverre is economische zekerheid een zwaarwegender bron van geluk onder gepensioneerden ten opzichte van werkenden? En, is dat te verklaren doordat na pensionering de lasten (arbeid) wegvallen en de baten (inkomen) grotendeels in stand blijven?*

De resultaten hebben laten zien dat zowel inkomen als huwelijks status een positieve relatie hebben met het geluk van mensen. Dit sluit aan bij de resultaten uit eerder onderzoek (Easterlin, 1974; Stack & Eshleman, 1998; Cummins, 2000; Diener, 2009) waarmee deze positieve relaties reeds werden aangetoond. Wanneer de werkenden en gepensioneerden van elkaar gescheiden worden dan blijkt dat de relatie van inkomen op geluk voor werkenden juist sterker is dan voor gepensioneerden, dit in tegenstelling tot wat verwacht werd. Het kosten-batenprincipe dat gehanteerd wordt door Pouwels et al. (2008) en zijn grondslag vindt in de rationele keuzetheorie

(Scott, 2000) lijkt hier dan ook niet op te gaan. Ondanks dat voor het inkomen geen inspanning meer geleverd hoeft te worden, leidt dit niet tot hogere opbrengsten in de vorm van geluk.

Voor huwelijkse status geldt het tegenovergestelde, dit is voor gepensioneerden juist sterker gerelateerd aan geluk dan voor werkenden. Er is ook geen afname gevonden van de significantie in de relatie tussen inkomen en geluk nadat gecontroleerd wordt voor huwelijkse status. Beide bronnen hebben significante resultaten laten zien. Dit, en het feit dat we hebben geconcludeerd dat het verband tussen inkomen en geluk voor gepensioneerden zwakker is dan voor werkenden, maakt dat het niet voor de hand ligt dat de verklaring voor het mechanisme achter de relatie tussen huwelijk en geluk gezocht moet worden in de sfeer van economische zekerheid. Er is daarmee geen bewijs gevonden dat economische zekerheid voor gepensioneerden een zwaarwegender bron van geluk is voor gepensioneerden dan voor werkenden, hoewel er wel aanwijzingen zijn gevonden dat de mechanismen achter dit principe voor gepensioneerden anders functioneren dan bij werkenden het geval is. De resultaten lijken erop te wijzen dat voor gepensioneerden de financiën er niet zozeer toe doen ten aanzien van het geluk, en dat huwelijk via een ander mechanisme bijdraagt aan geluk. Op basis van de resultaten in het tweede model kan een mechanisme via sociaal contact en sociaal kapitaal verondersteld worden.

De tweede vraag die in dit onderzoek is gesteld om de geluksparadox van gepensioneerden te verklaren, is: *In hoeverre zijn gepensioneerden die actief ouder worden gelukkiger dan gepensioneerden die dat niet doen? En, is dat te verklaren door verschillen in sociaal kapitaal, gezondheid en gevoel van veiligheid?* De gedachte hierachter is dat sommige gepensioneerden beter in staat zijn om de negatieve gevolgen van het verliezen van werk tegen te gaan dan anderen. Hierdoor kunnen binnen de groep gepensioneerden mensen zijn die gelukkiger zijn geworden na pensionering en mensen die juist ongelukkiger zijn geworden. Het geluk van de groep als geheel is dan niet veranderd, terwijl er binnen de groep wel degelijk veranderingen hebben plaatsgevonden.

Uit de resultaten blijkt dat actief ouder worden leidt tot meer geluk. Gepensioneerden die meer sociaal participeren zijn gelukkiger dan gepensioneerden die dat in mindere mate doen. Dit sluit aan bij de resultaten uit het onderzoek van Graney (1975), die een positief verband tussen sociaal contact en geluk heeft gevonden in een longitudinaal onderzoek onder oudere vrouwen. Tevens geldt dat een betere gezondheid en een groter gevoel van veiligheid positief bijdragen aan het geluk van gepensioneerden. Dit sluit aan bij de behoeftepiramide van Maslov (1970) waarin gezondheid en veiligheid is primaire en secundaire basisbehoefte van de mens zijn opgenomen. De resultaten tonen een positief verband tussen het voorzien in deze basisbehoeften en geluk.

De invloed van economische en religieuze participatie blijkt anders te werken dan verwacht. Pilkington (2012) heeft aangetoond dat vrijwilligerswerk een positieve bijdrage levert aan het geluksgevoel van mensen, en dat dit met name verklaard wordt door de grotere beschikbaarheid van sociaal kapitaal ten opzichte van niet-vrijwilligers. In dit onderzoek is een direct verband echter niet gevonden in een model waarin ook sociale participatie is opgenomen. Er zijn aanwijzingen gevonden dat economische participatie leidt tot meer sociale participatie en via die weg tot meer geluk. Het sociaal kapitaal lijkt hiermee te volgen uit sociale participatie die vergroot kan worden door het verrichten van vrijwilligerswerk. Een verband tussen religieuze participatie en geluk, of tussen religieuze participatie en sociale participatie is niet gevonden. Hoewel er in eerder onderzoek positieve verbanden zijn gevonden tussen religiositeit en geluk (Diener et al, 2011), lijkt dit dus niet op te gaan voor religieuze participatie.

Uit dit onderzoek blijkt dat vooral ongehuwde gepensioneerden die weinig sociaal participeren, een slechte gezondheid hebben en zich minder veilig voelen ongelukkig zijn. De resultaten wijzen erop dat het voor gepensioneerden van belang is om actief ouder te worden en dat te doen in optimale gezondheid, in een veilige leefomgeving. De aanbevelingen vanuit de WHO om beleid in te richten dat gericht is op optimalisatie van participatie, gezondheid en veiligheid zijn daarmee gerechtvaardigd. De resultaten van het SCP (2010), die verschillen in geluk van werkenden, werklozen en uitkeringsgerechtigden laten zien zijn mogelijk ook te verklaren vanuit sociale participatie en sociaal kapitaal.

6. Discussie

Dit onderzoek heeft aanwijzingen gevonden voor de mechanismen achter het geluk van mensen, en dan specifiek het geluk van gepensioneerden. Daarnaast is voor het mechanisme van de rationele keuzetheorie achter het geluk van gepensioneerden geen bewijs gevonden. Dit onderzoek kent echter ook zijn beperkingen. Allereerst is er sprake van een enkele meting, waar een longitudinaal onderzoek de mechanismen nog beter zou kunnen duiden. De gevonden resultaten tonen relaties tussen de concepten aan maar dit biedt onvoldoende houvast om uitspraken te doen over causaliteit.

Een longitudinaal onderzoek heeft bijvoorbeeld als voordeel dat ook de aanloop naar het pensioen toe meegenomen kan worden. Zo is in de gebruikte data niet te onderscheiden of de respondenten voorafgaand aan pensionering überhaupt werkend waren, of dat zij vanuit arbeidsongeschiktheid of werkloosheid gepensioneerd zijn. In deze laatste gevallen is het zelfs mogelijk dat pensionering tot een vooruitgang in inkomen heeft geleid (Pinquart, 2007).

Daarnaast kent de meting van het concept economische zekerheid enige beperkingen. Zo is ten behoeve van dit concept de uitvraag naar het inkomen van het huishouden gebruikt. De resultaten kunnen hierdoor enigszins vertekenen, omdat het inkomen van het huishouden niet enkel en alleen wordt beïnvloed door het inkomen van de gepensioneerde in dat huishouden. Ook het beschikbare vermogen van een individu zou hier idealiter in meegenomen worden. Tevens zijn er de afgelopen jaren wijzigingen in de pensioenwetgeving doorgevoerd die in meer of mindere mate invloed hebben gehad op de respondenten. Zo bouwt de huidige generatie werkenden met name pensioen op basis van de middelloon op, waar tot begin jaren '90 nog pensioen werd opgebouwd op basis van eindloon. Per 1 januari 2015 is het opbouwpercentage van het pensioen verlaagd en is er een maximum gesteld aan het inkomen waarover fiscaal gunstig pensioen kan worden opgebouwd. Dit betekent dat de gevonden resultaten ten aanzien van de relatie tussen inkomen en geluk onder gepensioneerden voor volgende generaties anders kunnen zijn.

De resultaten hebben verder een sterkere relatie tussen huwelijkse status en geluk aangetoond onder gepensioneerden dan onder werkenden. De kwaliteit van het huwelijk is hierin niet meegenomen. Beargumenteerd kan worden dat onder werkenden meer ongelukkig gehuwden te vinden zullen zijn, omdat gezien de lagere leeftijd verwacht mag worden dat hier meer kortgehuwden onder te vinden zijn (Kim & Moen, 2002). Anderzijds kan ook beargumenteerd worden dat onder de gepensioneerden veel ongelukkig gehuwden te vinden zullen zijn, omdat binnen deze generatie scheiding minder geaccepteerd is. Het verdient daarom aanbeveling dit in eventueel vervolgonderzoek nader te onderzoeken.

Voor de toetsing van de het concept active ageing is naast gezondheid en veiligheid gekeken naar sociale, economische en religieuze participatie. De Wereld Gezondheidsorganisatie heeft weliswaar aanbevelingen gedaan om active ageing te stimuleren, maar heeft weinig handreikingen geboden om tot effectmetingen te komen. Mede doordat niet inzichtelijk is gemaakt via welke mechanismen active ageing functioneert is dit lastig. Daarnaast zijn de begrippen participatie en veiligheid niet concreet uitgewerkt, hetgeen ertoe heeft geleid dat op basis van de context en elementen uit bestaande literatuur voor een bepaalde operationalisering is gekozen. Hierbij is niet volledig duidelijk in hoeverre dit aansluit bij de gedachten hierover vanuit de WHO.

Een opvallend resultaat is dat de relatie tussen inkomen en geluk sterker is voor werkenden van gepensioneerden. Dit is opvallend, omdat in het debat rondom aanpassing van de pensioenwetgeving de focus volledig op het financiële element is gespist, waar er ook voor gekozen kan worden om dit vanuit een breder perspectief te bekijken. In dat bredere perspectief zou meer ruimte geboden kunnen worden aan de andere elementen waarvan uit dit onderzoek blijkt dat die het geluk van gepensioneerden positief beïnvloeden. Diener & Seligman (2004) toonden al aan dat het verband tussen inkomen en geluk zwakker is onder rijken dan onder armen. Een mogelijke verklaring voor het zwakkere effect onder gepensioneerden dan onder werkenden is dan ook dat gepensioneerden een hoger inkomen of meer economische zekerheid hebben dan werkenden. Ook dit pleit voor een breder perspectief in het pensioendebat, maar de economische positie van gepensioneerden zal dan eerst verder onder zocht moeten worden.

De resultaten hebben laten zien dat huwelijkse status voor gepensioneerden sterker gecorreleerd is aan geluk dan voor werkenden. Omdat is geconcludeerd dat dit verband niet verklaard kan worden vanuit het perspectief van economische zekerheid is het interessant om te onderzoeken welk mechanisme hier dan wel achter zit. Op basis van de resultaten in het tweede onderzoeksmodel, lijkt een verklaring vanuit het oogpunt van sociaal kapitaal een voor de hand liggende. Voor huwelijkse status zou hetzelfde mechanisme kunnen werken als waarvoor bij economische participatie aanwijzingen gevonden zijn. Namelijk, dat geluk uit sociaal kapitaal voorafgegaan wordt door sociaal contact en dat gehuwden meer sociaal contact hebben dan ongehuwden. Steun hiervoor wordt gevonden in de resultaten van een longitudinaal onderzoek door Dykstra, Van Tilburg & De Jong Gierveld (2005) waaruit blijkt overlijden van de partner bij ouderen leidt tot grote toename in eenzaamheid. Gehuwden zouden dus beter in staat zijn om het wegvallen van het sociaal kapitaal dat uit de werkomgeving volgde, op te vangen.

Hoewel er in eerder onderzoek positieve verbanden zijn gevonden tussen religiositeit en geluk (Diener et al, 2011) is er geen relatie aangetoond tussen religieuze participatie en geluk. Voor economische participatie zijn aanwijzingen gevonden dat het verband met geluk via sociale participatie gezocht moet worden. Mogelijk is hier sprake van een drietrapsraket waarbij religieuze participatie een voorspeller is van economische participatie in de vorm van vrijwilligerswerk. Resultaten uit het onderzoek van De Hart (1999) laten zien dat mensen die regelmatig een kerk bezoeken ook vaker vrijwilligerswerk verrichten. Religieuze participatie leidt op die manier tot meer economische participatie. Deze economische participatie leidt vervolgens weer tot meer sociale participatie en sociaal kapitaal (Pilkington, 2012). Via sociale participatie wordt het verband met geluk dan inzichtelijk. De onderlinge verbanden tussen de verschillende vormen van participatie zouden zo kunnen verklaren dat in dit onderzoek geen significante resultaten zichtbaar worden voor religieuze participatie.

In dit onderzoek zijn duidelijke aanwijzingen gevonden voor het belang van sociaal kapitaal, gezondheid en veiligheid voor het geluk van gepensioneerden. Hoewel vervolgonderzoek de achterliggende mechanismen nog beter zou kunnen duiden, biedt dit onderzoek mijns inziens voldoende aanleiding om in een vergrijzende samenleving beleid in te richten dat deze drie elementen positief stimuleert, conform de aanbevelingen van de WHO. Vooral voor toekomstige generaties die opgroeien in een meer en meer individualiserende samenleving wordt het realiseren en behouden van duurzaam sociaal contact een uitdaging. Laten we daar samen werk van maken, daar worden we allemaal gelukkig van.

7. Literatuur

- Abdel-Khalek, A. M. (2006). Happiness, health, and religiosity: Significant relations. *Mental Health, Religion & Culture*, 9(1), 85-97.
- Agresti, A. & Finlay, B. (2009). *Statistical Methods for the Social Sciences* (4th ed.). Upper Saddle River (NJ): Pearson Education
- Avramov, D., & Maskova, M. (2003). *Active ageing in Europe*. Straatsburg: Council of Europe Publishing
- Börsch-Supan, A., & Jürges, H. (2006). *Early retirement, social security and well-being in Germany* (No. w12303). National Bureau of Economic Research.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Butler, R. N., & Gleason, H. P. (Eds.). (1985). *Productive aging: Enhancing vitality in later life*. New York: Springer.
- Calvo, E. (2006). Does working longer make people healthier and happier? *Munich Personal RePEc Archive*, 2, paper no. 5606.
- Cohn, M. A., Fredrickson, B. L., Brown, S. L., Mikels, J. A., & Conway, A. M. (2009). Happiness unpacked: positive emotions increase life satisfaction by building resilience. *Emotion*, 9(3), 361-368.
- Cummins, R. A. (2000). Personal income and subjective well-being: A review. *Journal of Happiness Studies*, 1(2), 133-158.
- Diener, E., & Seligman, M. E. P. (2004). Beyond money: Toward an economy of well-being. *Psychological Science in the Public Interest*, 5(1), 1-31.
- Diener, E. (2009). *The science of well-being*. Houten: Springer media.
- Diener, E., & Chan, M. Y. (2011). Happy people live longer: Subjective well-being contributes to health and longevity. *Applied Psychology: Health & Well-being*, 3(1), 1-43.
- Diener, E., Tay, L., & Myers, D. G. (2011). The religion paradox: If religion makes people happy, why are so many dropping out? *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(6), 1278-1290.

- Dykstra, P. A., Tilburg, T. G. van, & Jong Gierveld, J., de. (2005). Changes in older adult loneliness. *Research on Aging, 27*(6), 725-747.
- Easterlin, R. A. (1974). Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence. In P. A. David & M. W. Reder (Eds.), *Nations and households in economic growth*. (pp. 89–125). New York: Academic Press.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS*. London: Sage Publications.
- Glamsers, F. D. (1976). Determinants of a positive retirement. *Journal of Gerontology, 31*(1), 104-107.
- Graney, M. J. (1975). Happiness and social participation in ageing. *Journal of Gerontology, 30*(6), 701-706.
- Hackney, C. H., & Sanders, G. S. (2003). Religiosity and mental health: A meta-analysis of recent studies. *Journal for the Scientific Study of Religion, 42*, 43-55.
- Hart, J., de(1999). *Vrijwilligerswerk vergeleken: Nederland in internationaal en historisch perspectief* (P. Dekker, Ed.). Den Haag: SCP.
- Herzog, R., House, J. S., & Morgan, J. N. (1991). Relation of work and retirement to health and well-being in older age. *Psychology & Aging, 6*(2), 202-211.
- Horner, E. M. (2014). Subjective well-being and retirement: Analysis and policy recommendations. *Journal of Happiness Studies, 15*(1), 125-144.
- Lucas, R. E. (2007). Adaptation and the set-point model of subjective well-being: Does happiness change after major life events? *Current Directions in Psychological Science, 12*(2), 75-79.
- Kim, J. (2009). Early retirement in the three types of welfare states. *Research on ageing, 31*(5), 520-548.
- Kim, J. E., & Moen, P. (2002). Retirement transitions, gender, and psychological well-being: A life-course ecological model. *Journal of Gerontology, 57B*(3), 212-222.
- Layard, R. (2009). *Waarom zijn we niet gelukkig?* Amsterdam: Olympus.
- Löckenhoff, C. E., Terracciano, A., & Costa Jr., P. T. (2009). Five-factor model personality traits and the retirement transition: Longitudinal and cross-sectional associations. *Psychology and Aging, 24*(3), 722-728.
- Maslov, A. H. (1970). *Motivation and personality*. New York: Harper & Row.
- McNamara, T. K., Brown, M., Aumann, K., Pitt-Catsoupes, M., Galinsky, E., & Bond, J. T. (2013). Working in retirement: A brief report. *Journal of Applied Gerontology, 32*, 120-132.
- Nimwegen, N. van, & Praag, C. van. (2012). *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2012*. Amsterdam: University Press.
- Pilkington, P. D., Windsor, T. D., & Crisp, D. A. (2012). Volunteering and subjective well-being in midlife and older adults: The role of supportive social networks. *The Journals of Gerontology, Series B: Psychological Sciences and Social Sciences, 67*(2), 249-260.
- Pinquart, M., & Schindler, I. (2007). Changes of life satisfaction in the transition to retirement: A latent-class approach. *Psychology and Aging, 22*(3), 442-455.

- Portes, A. (1998). Social Capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*, 24, 1-24.
- Pouwels, B., Siegers, J., & Vlasblom, J. D. (2008). Income, working hours and happiness. *Economics letters*, 99, 72-74.
- Putnam, R.D. (2001). Social capital: Measurement and consequences. In J.F. Helliwell (Ed.), *The contribution of human and social capital to sustained economic growth and well-being* (pp. 117–135). Ottawa, Canada: Human Resources Development Canada.
- Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu [RIVM] (2003). *Zorgkosten van ongezond gedrag*. Bilthoven: RIVM.
- Rijksoverheid [website]
Verkregen via: <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/pensioen/>, geraadpleegd op 25 mei 2015.
- Ross, N. (2005). Health, happiness, and higher levels of social organisation. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 59(8), 614-618.
- Smith, D. M., Langa, K. M., Kabeto, M. U., & Ubel, P. A. (2005). Health, wealth, and happiness: Financial resources buffer subjective well-being after the onset of a disability. *Psychological Science*, 16, 663-666.
- Sociaal en Cultureel Planbureau [SCP] (2010). *Een baanloos bestaan*. Den Haag: SCP.
- Solinge, H. van, & Henkens, K., (2008). Adjustment to and satisfaction with retirement: Two of a kind? *Psychology & Aging*, 23(2), 422-434.
- Stack, S., & Eshleman, T. R., (1998). Marital status and happiness: A 17-nation study. *Journal of Marriage and the Family*, 60(2), 527-536.
- Tadic, M., Oerlemans, W. G. M., Bakker, A. B., & Veenhoven, R. (2013). Daily activities and happiness in later life: The role of work status. *Journal of happiness studies*, 14(5), 1507-1527.
- Veenhoven, R. (1995). The cross-national pattern of happiness: Test of predictions implied in three theories of happiness. In *Social Indicators Research*. (Vol. 34, pp. 33-68). New York, NY: Springer.
- Willigen, M. van (2000). Differential benefits of volunteering across the life course. *Journal of Gerontology*, 55B(5), 308-318.
- World Health Organisation [website]
Verkregen via: http://www.who.int/ageing/active_ageing/en/, geraadpleegd op 21 januari 2015.